Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

over stelt hij het principe van de democratie: elk gezichtspunt aan bod laten komen en een plaats geven. Maar democratie is eerder frustrerend dan gratificerend: alle beslissingen worden slechts via compromis bereikt, het is gecompliceerd en vraagt een genuanceerde vorm van denken en communiceren. Bollas vergelijkt democratie met psychoanalyse: bij de vrije associatie passeert ook elke gedachte de revue, inclusief de tegenstrijdige. Ook de complexe geschiedenis achter elke gedachtelijn komt aan bod. Bollas schrijft dat we allemaal met een representatiedrift (de nood om vrijuit te spreken) geboren worden en dat het democratisch principe dus intrinsiek in ons allen aanwezig is. In de 21ste eeuw kiest de politiek echter eerder voor polarisatie dan voor democratisch overleg en compromis. Politieke leiders projecteren liever hun eigen destructieve ambities op de ‹slechteriken›, waardoor een paranoïd denken in de hand gewerkt wordt. De complexiteit van de situatie wordt verlaten en men kiest voor zogenaamd simpele oplossingen, waarvan fundamentalisme en extreem geweld uitwassen zijn. Ik ben natuurlijk een kind van mijn tijd (Bollas schrijft dat we er niet aan kunnen ontsnappen!) en wie weet ook geneigd tot simplificatie en gericht op vermaak, maar volgens mij hanteert Bollas toch een al te dramatiserende stijl: zijn woordenschat wordt aan het einde van het boek heviger en pessimistischer. Alle grote wereldproblemen lijken de revue te passeren, zelfs de opwarming van de aarde. Tot op de laatste bladzijde blijft hij de huidige epidemie van mentale pijn uit de doeken doen en valt hij hierdoor in herhaling. Het boek staat bol van de negatieve toekomstvoorspellingen, tot en met het naderend uitsterven van de homo sapiens. Slechts in de tweede helft van het laatste hoofdstuk formuleert Bollas enkele hoopvollere ideeën, die dan nog illusoir lijken en vooral van de wereldleiders verwacht worden: de psychofobie confronteren, grootspraak vermijden, de manische substructuur verminderen, een meer bescheiden leven voorstellen en spijt betuigen over misdaden. Maar hoewel pessimistisch, was het toch een aangenaam boek om te lezen: het is gemakkelijk geschreven, niet dik en doorspekt met Amerikaanse overdrijvingen.

Psychoanalyse in Italië: een overzicht

Bespreking van

Franco Borgogno, Alberto Luchetti & Luisa Marino (red.). (2016). *Reading Italian psychoanalysis* (Teaching series. The new library of psychoanalysis). London: Routledge. ISBN 978 1 138 93286 9, 738 pp., € 69,00.

MARC HEBBRECHT

De laatste jaren staan onze Italiaanse collega's steeds meer op de voorgrond door hun actieve inbreng op internationale congressen en hun publicaties in internationale tijdschriften. In het eerste deel van dit boek wordt de historiek van de psychoanalyse in Italië geschetst. In de jaren twintig van de vorige eeuw is de psychoanalyse Italië binnengebracht door Edoardo Weiss, werkzaam in Trieste en door Levi-Bianchini uit Teramo. Beiden staan aan de basis van de oprichting van de Italiaanse psychoanalytische vereniging (SPI) in 1925. Onder het fascistische regime van Mussolini is de psychoanalyse in de verdrukking geraakt, tijdelijk zelfs opgeheven tijdens de Tweede Wereldoorlog, omdat de grondleggers naar het buitenland moesten vluchten. In 1946 wordt de SPI opnieuw opgericht en ontwikkelt zich vervolgens snel, waarbij er intense relaties ontstaan met psychoanalytici uit Londen

(Klein, Winnicott, Bion …), Parijs (Green, Laplanche, Pontalis …) en Latijns-Amerika (Bleger, Pichon-Rivière, het echtpaar Baranger …). De *Gesammelte Werke* van Freud zijn voor het eerst vertaald in het Italiaans van 1966 tot 1980 (de *Opere*). In 1993 kwam het tot een splitsing met het ontstaan van de Associazione Italiana di Psicoanalisis (AIPSI) die vooral in Rome actief is. Nu bestaan er twee verenigingen in Italië: de grote SPI met vier opleidingsinstituten, elf regionale centra en bijna duizend leden met in zijn schaduw de kleine AIPSI met zo'n vijftig leden. Deze verenigingen geven drie tijdschriften uit: *Rivista Italiana di Psico analysis*, *Psice* en *Psicoanalisis*. De belangrijkste artikelen worden in het Engels vertaald en uitgegeven via *The Italian Psychoanalytic Annual* die op PEP Web is te vinden. De invloed van de Italianen is internationaal steeds belangrijker geworden, wat ook tot uiting komt in het leiderschap: het presidentschap van de IPA werd tot voor kort waargenomen door Bolognini, terwijl Canestri nu voorzitter is van de Europese Psychoanalytische Vereniging (EPF). Italië mag zich trots voelen over de vele psychoanalytische auteurs die originele inzichten hebben bijgedragen aan de psychoanalyse: Matte Blanco, Gaddini, Ferro, Civitarese … om slechts de grootste namen te noemen. Waarin onderscheidt de Italiaanse psychoanalyse zich van de andere stromingen? Deze vraag is niet eenvoudig te beantwoorden, want zoals overal, heerst ook in Italië een ideologisch pluralisme. Maar toch worden accenten anders gelegd dan bijvoorbeeld in Engeland of Frankrijk. Allereerst schenkt men veel aandacht aan de persoonlijke stijl van de analyticus, de analytische relatie en het klimaat in de sessie. Dit maakt dat sommige analytische concepten aan belang winnen — zoals emotioneel geraakt worden, tact en timing, authenticiteit, spontaniteit, empathie, afstemming (*unison*), aandacht voor de muzikale en de poëtische dimensie, en het belang van interactie en dialoog — tegenover de relativering en het scepticisme ten aanzien van (kleiniaanse) overdrachtsinterpretaties. De persoonsfactor en het twee-personenveld komen vaak terug in de hoofdstukken. Wellicht is de invloed van Ferenczi op de Italiaanse psychoanalyse groter dan in andere landen, mede dankzij de inspanningen van Borgogno in Turijn. Bion heeft de Italiaanse analyse in grote mate geïnspireerd, vooral via zijn dochter Parthenope en de vroege vertaling van zijn werk door Corrao in Palermo. Bion kwam vaak naar Italië en heeft vele collega's gesuperviseerd. Neri en Gaburri hebben initiatieven ondernomen wat betreft groepsanalyse; Riolo heeft de theorie over transformaties verder uitgewerkt; Bions concept ‹ rêverie › wordt in meerdere bijdragen belicht (Speziale-Bagliacca, Badoni). Mooi is het artikel van Nissim Momigliano over de patiënt als de beste collega van de analyticus. Ik ben aangenaam verrast door bijdragen van auteurs die ik nog niet eerder heb ontdekt, zoals Goretti Regazzoni die schrijft over de verkrachting van de geest (met voorbeelden als Dora en Schreber) of Di Chiara die de essentie van het psychoanalytisch proces omschrijft als ontmoeten, vertellen en vertrekken. Het artikel van Meotti over onechtheid is schitterend. Blijkbaar heeft de Italiaanse psychoanalyse veel tijd gemaakt voor patiënten met vroege stoornissen, complexe psychiatrische problemen en psychotische toestanden (De Masi) alsook voor stoornissen van de lichaamsbeleving (Ferrari). Spijtig is er in dit boek geen bijdrage van Mancia, die interessant heeft geschreven over thema's uit de neuropsychoanalyse, noch van Piontelli die over het prenatale leven zowel empirisch als psychoanalytisch onderzoek heeft verricht. Dit wordt goedgemaakt door de bijdrage van Fornari over de grondslag van het psychisch leven: dit is het intra-uteriene leven waarnaar een intense nostalgische spanning blijft bestaan gedurende het gehele verdere

leven, dus niet de relatie met de borst, zoals de kleinianen veronderstellen. Twee concepten worden uitgewerkt: imitatie als voorstadium van identificatie (Gaddini) en personificatie (Gaburri): de analyticus personifieert zonder er zich bewust van te zijn, belangrijke aspecten van het zelf en van de interne wereld van de patiënt die ontkend en afgesplitst worden. Personificatie is het resultaat van projectieve identificatie waarbij nog geen transformatie heeft plaatsgevonden. In Italië gaat er veel aandacht naar de relatie tussen esthetische ervaring en psychoanalyse, daarvan getuigen onder andere de symposia die hierover worden georganiseerd in Firenze. Dit lijvige boek met zijn selectie van 49 bijdragen biedt de lezer een proeverij van een smaakvolle en verfijnde psychoanalyse die in Italië tot ontwikkeling is gekomen. Het opent de deur tot een eerste contact met werk van auteurs die men vervolgens toch het beste grondiger gaat verkennen. Mijn boodschap: lees eerst Winnicott en daarna Bonaminio of nog beter: bestudeer eerst Bion en vervolgens Ferro, Riolo en Civitarese. Dan ben je wel enkele jaren zoet.

Dromen zijn noodzakelijk

Bespreking van

Giuseppe Civitarese (2015). *Le rêve nécessaire*. Montreuil-sous-Bois: Les éditions d'Ithaque. ISBN 978 2 916120 60 7, 244 pp., € 26,00
Giuseppe Civitarese (2014). *The necessary dream*. London: Karnac Books. ISBN 978 1 781814 10 9, 240 pp., € 26,12 (e-book)

MARC HEBBRECHT

In 2008 werden in het Centrum voor Psychoanalyse te Milaan een reeks seminars georganiseerd over de droom met dit boek als resultaat. Ik heb de Franse versie gelezen die vertaald is vanuit het Italiaans door Laura Cecotti-Stievenard; er is ook een Engelse uitgave van hetzelfde boek verschenen bij Karnac Books. De opzet van Civitarese is origineel omdat hij de hedendaagse psychoanalytische droomtheorieën in verband brengt met films. De film wordt vaak vergeleken met een dromenfabriek. Civitarese stelt de vraag hoe de film de psychoanalyse interpreteert. Vaak is het omgekeerd. Denk maar aan de psychoanalytische bespreking van films in vele vooraanstaande tijdschriften in ons vakgebied. Er zijn heel wat raakvlakken tussen film, droom en psychoanalyse. Het begin van de film valt in de tijd ongeveer samen met wetenschappelijk onderzoek van de droom aan het einde van de negentiende eeuw en met het ontstaan van de psychoanalyse. Net als de film onderhoudt de droom een relatie van simulatie en falsificatie van de realiteit. De psychoanalytische opvattingen over de droom zijn ingrijpend gewijzigd sinds Freud in 1900 *De droomduiding* heeft gepubliceerd. We werken niet meer *op* de droom zoals Freud deed, we werken *met* de droom. Civitarese voegt een aantal inzichten toe aan de psychoanalytische droomtheorie die ik vernieuwend vind. Hij wordt vooral geïnspireerd door het werk van Bion en de bijdrage van filosofen zoals Hegel en Merleau-Ponty. Eerst ontwikkelt Civitarese de hypothese dat de droom het lichaam aan de geest teruggeeft en een brug maakt tussen beide (zie bijvoorbeeld de film *The Matrix* om een beeld hiervan te krijgen). De droom is de uitdrukking van het herstel van de psychische huid die tijdens de dag scheuren heeft opgelopen. Dromen is een continue activiteit die dag en nacht doorgaat, een poiesis van symbolen, gericht op psychosomatische re-integratie van het subject. Een tweede inzicht is dat psychoanalytici niet alleen aandacht dienen te schenken aan de inhoud van de droom, maar ook de overgang tussen